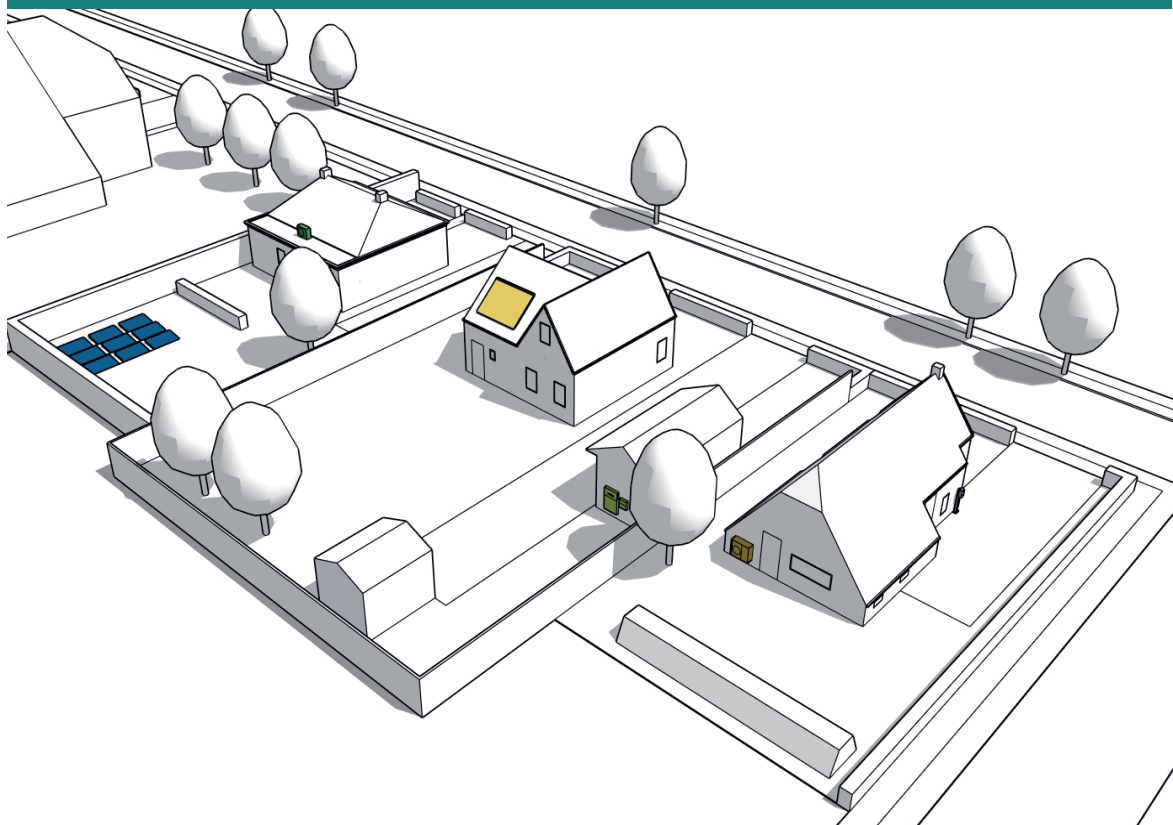

Ruimte voor energietransitie!

Tips voor een zorgvuldige inpassing van installaties

Colofon

Ruimte voor energietransitie is samengesteld door het Steunpunt Ruimtelijke Kwaliteit, in samenwerking met het Steunpunt Cultureel Erfgoed en het Erfgoedloket Groningen

De steunpunten worden uitgevoerd door Libau, kennisorganisatie voor kwaliteit van de leefomgeving en cultureel erfgoed in Groningen en Drenthe.

Auteurs

Hein Kroodsma & Tim Havinga

Tekstredactie

Sanne Tillema & Dirk Bruin

Illustraties

Tim Havinga

Fotografie

Beelden gemaakt door Libau, met uitzondering van pagina 21 en 35.

© Libau Groningen, februari 2025

INHOUD

Energietransitie en omgevingskwaliteit	4
Leeswijzer	5
Warmtepompen	6
Zonnepanelen	12
Airco's	20
Zonneboilers	26
Thuisbatterijen	30
Laadpalen	34
Begrippenlijst	38

ENERGIETRANSITIE EN OMGEVINGSKWALITEIT

Ben je van plan om een installatie te plaatsen voor het opwekken of opslaan van hernieuwbare energie? Dan is het belangrijk om niet alleen te kijken naar welk type installatie je kunt plaatsen, maar ook naar de manier waarop deze installatie kan worden geplaatst.

Een installatie voor het opwekken of opslaan van hernieuwbare energie kan namelijk grote invloed hebben op het aanzicht van een gebouw, een straat of het landschap. Het kan ook grote invloed hebben op het karakter van een pand. Daarom is het belangrijk om te zoeken naar een goede plaats voor de installaties. Een duurzame toekomst gaat hand in hand met een kwalitatieve woon- en leefomgeving!

Maatwerk

De mogelijkheden in de energietransitie zijn voor iedereen anders. Dat is afhankelijk van de bewoners, het gebouw en de omgeving. Misschien woon je in een boerderij en wil je het dak van de schuur voorzien van zonnepanelen. Misschien woon je in een rijtjeshuis en wil je een warmtepomp of airco plaatsen. Of woon je in een monument en wil je een laadpaal neerzetten. In alle gevallen is het belangrijk om te zoeken naar de beste plek voor de installatie. Welke plek dat is, verschilt per pand en is ook afhankelijk van het karakter van de omgeving. De beste oplossing is daarom altijd maatwerk.

In deze brochure worden de volgende installaties behandeld:

- Warmtepompen
- Zonnepanelen
- Airco's
- Zonneboilers
- Thuisbatterijen
- Laadpalen

LEESWIJZER

Deze brochure is voor mensen die al een keuze hebben gemaakt voor het soort installatie voor het opwekken of opslaan van hernieuwbare energie. Of voor mensen die meer informatie willen over hoe installaties kunnen worden ingepast. Per type installatie worden verschillende richtlijnen en tips gegeven voor een zorgvuldige inpassing.

Na een korte beschrijving van de installatie wordt ingegaan op de eventueel benodigde **VERGUNNING**. Voor erfgoedpanden (zoals monumenten) en in beschermde stads- en dorpsgezichten, geldt vaak speciale regelgeving. Ook dit wordt behandeld in deze brochure.

Van elk type installatie zijn er meerdere varianten. Om de keuze te maken **WELKE** soort installaties mogelijk zijn, worden de verschillende opties toegelicht.

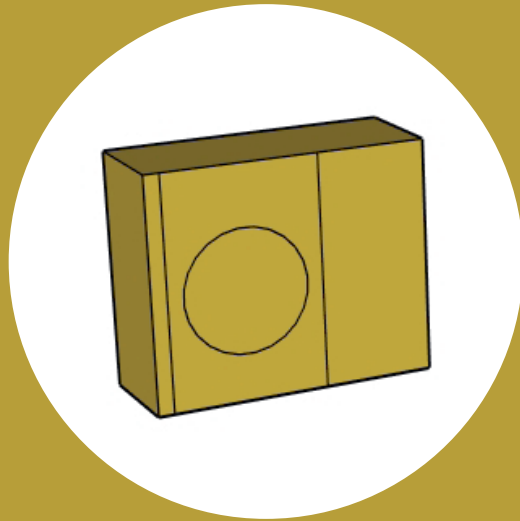
Om je verder op weg te helpen met het plaatsen van de installatie(s), geven we tips over **WAAR** de installatie het beste geplaatst kan worden.

Daarnaast is het goed om te weten **HOE** de installatie zo goed mogelijk ingepast kan worden bij het gebouw en in je buurt.

Achter in de brochure is een **BEGRIPPENLIJST** opgenomen waarin vaktaal wordt uitgelegd.

WARMTEPOMPEN

Een warmtepomp is een elektrisch aangedreven verwarmingstoestel. Afhankelijk van het type haalt het warmte vanuit de lucht, de bodem of water en vult dit verder aan tot de optimale temperatuur. De lucht-lucht, lucht-water en de lucht-water hybride warmtepompen kunnen invloed hebben op het beeld van een gebouw en de omgeving door de zichtbaarheid van de installatie. Ook kan het impact hebben vanwege het geluid dat de warmtepomp kan produceren.

VERGUNNING?

In beschermde stads- en dorpsgezichten is altijd een vergunning benodigd voor het plaatsen van warmtepompen. Voor het plaatsen van installaties op of bij monumenten is ook altijd een vergunning nodig.

In de andere gevallen is meestal geen vergunning nodig. Of een vergunning nodig is hangt onder andere af van de afmetingen van de warmtepomp en de hoogte waarop het geplaatst wordt. Er kan ook een toets nodig zijn om de invloed van de installatie op de omgeving te beoordelen. Bijvoorbeeld vanwege het geluid, veranderingen in het landschap of als het invloed heeft op hoe het gebouw en de omgeving eruit zien. Het is altijd slim om vooraf contact op te nemen met de gemeente om te controleren of een vergunning nodig is voor het plaatsen van een warmtepomp.

WELKE?

Er bestaan verschillende typen warmtepompen en er zijn steeds weer nieuwe innovaties. Houd daarom altijd goed de nieuwste ontwikkelingen in de gaten. Deze kunnen mogelijk helpen voor het creëren van een betere inpassing. Dit zijn de meest voorkomende typen warmtepompen:

Standaard

In het dak

Schoorsteen

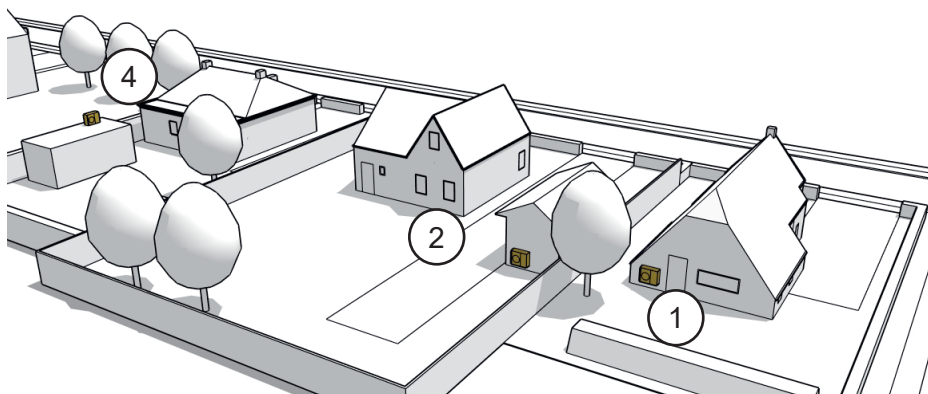
WAAR?

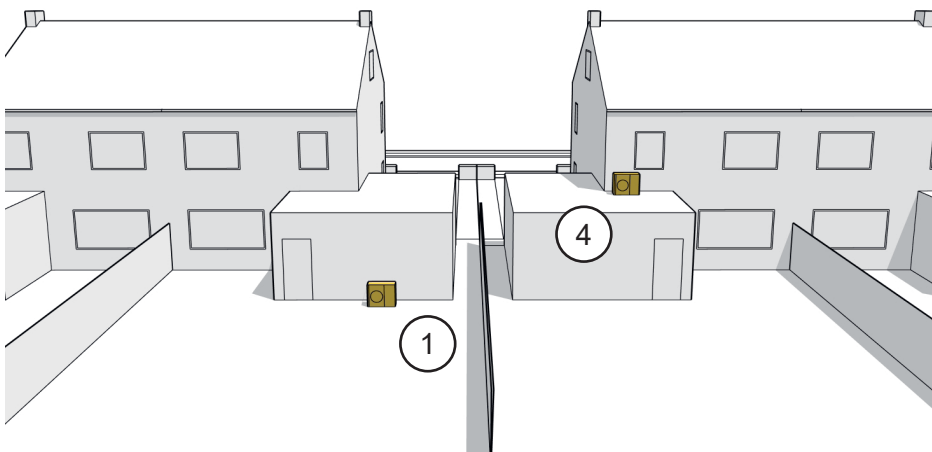
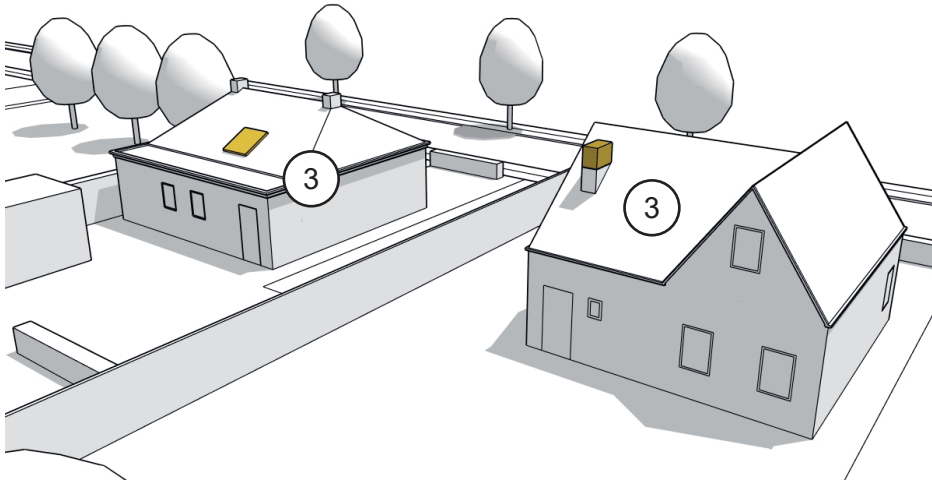
Zoveel mogelijk uit het zicht

De warmtepomp kan door de vormgeving invloed hebben op het beeld van een gebouw en de omgeving. Het geluid kan voor overlast zorgen, voor jezelf en voor de buren. Plaats de warmtepomp zoveel mogelijk uit het zicht. Zorg ook voor voldoende afstand tot de buren.

Kieswijzer

1. De beste keuze is op het achtererf en tegen de achtergevel van een gebouw. Bij de woning of een bijgebouw. Zet de warmtepomp op de grond.
2. Is dit niet mogelijk? Kies dan voor de zijkant van een gebouw, op het zijerf. Zorg hierbij ook voor een inpassing, met bijvoorbeeld een omkasting of beplanting.
3. Kan dit niet? Plaats de warmtepomp op een schuin dak aan de achterzijde. Kies in dit geval voor het in-dak type of als een schoorsteen.
4. Zorg bij plaatsing op een plat dak dat de buitenunit zoveel mogelijk uit het zicht is vanuit de openbare ruimte.

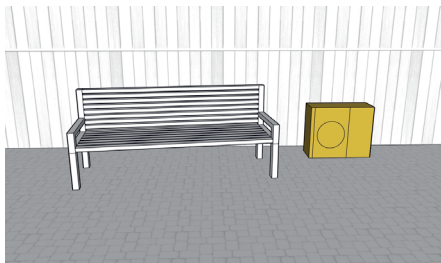
HOE?

Geen grijze doos

Als je niet genoeg ruimte hebt om de buitenunit van de warmtepomp uit het zicht te plaatsen, is een zorgvuldige inpassing des te belangrijker.

Tips voor een goede inpassing:

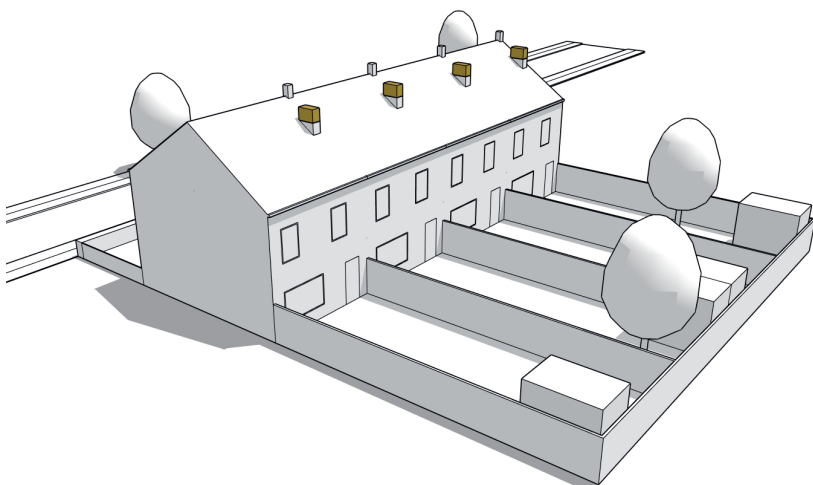
- Verwerk de leidingen van de buitenunit binnen in huis. Zo komen er geen leidingen aan de buitenzijde van de gevel.
- Staat de unit op afstand van de woning? Kijk of het mogelijk is om de leidingen ondergronds toe te passen.
- Kies je voor een warmtepomp op of in het dak en woon je in een rijtjeshuis of complex? Dan is het slim om met je burensamen te werken. Kies voor hetzelfde type die op dezelfde manier wordt geplaatst. Dit zorgt voor een eenheid en een rustig beeld.
- Staat de warmtepomp in het zicht? Pas het dan op de volgende manieren in:
 - Gebruik planten om de buitenunit aan het zicht te onttrekken.
 - Plaats een omkasting, zodat de buitenunit meer opgaat in de achtergrond (zie afbeeldingen). De omkasting kan ook helpen tegen geluidsoverlast. Een omkasting heeft nauwelijks tot geen effect op het rendement.

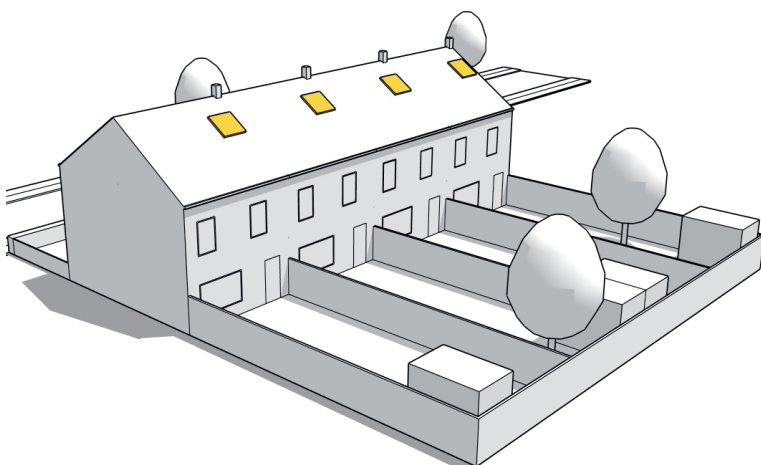
Warmtepomp zonder omkasting

Warmtepomp met omkasting

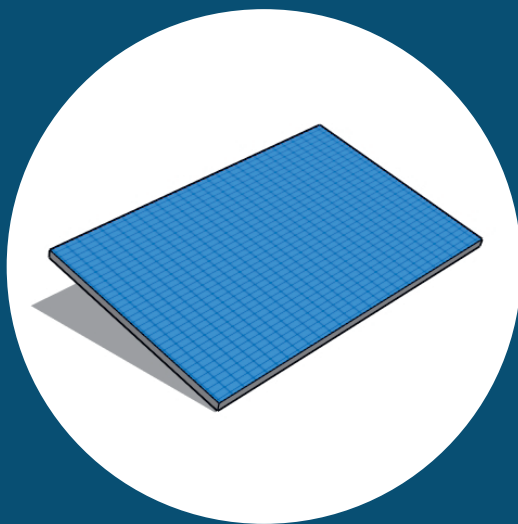

“Zorg bij rijtjeshuizen voor één helder ordeningsprincipe.”

ZONNEPANELEN

Zonnepanelen en zonnecollectoren wekken energie op door de zon die erop schijnt. De panelen moeten daarom goed op de zon afgesteld staan. Het gaat hierbij om zowel de oriëntatie als de hellingshoek van de panelen. De beste oriëntatie ten opzichte van de zon is oost-west. Daardoor wordt de hele dag door energie opgewekt. Zonnepanelen kunnen voor een onrustig beeld zorgen en invloed hebben op de uitstraling en het karakter van gebouwen en de omgeving. Een zorgvuldige inpassing is dus belangrijk.

VERGUNNING?

Soms is voor het plaatsen van zonnepanelen een vergunning nodig. Dat zonnepanelen soms vergunningvrij zijn betekent niet dat het vrij van regels is. In de folder 'Zonnecollectoren en zonnepanelen' van de rijksoverheid kun je nalezen wanneer een vergunning nodig is en welke voorwaarden er zijn voor het plaatsen van zonnepanelen. Deze brochure is te vinden op: www.rijksoverheid.nl

Voor het plaatsen van zonnepanelen op of bij een monument is altijd een vergunning nodig. Ook voor het plaatsen van zonnepanelen binnen een beschermd stads - of dorpsgezicht is meestal een vergunning nodig.

Bij de beoordeling van een vergunningaanvraag wordt de beeldwaarde van het pand en het effect van de panelen op de omgeving nadrukkelijk betrokken. Het is daarom goed om ook te kijken of er ook andere mogelijkheden zijn om energie op te wekken of energie te besparen waardoor je mogelijk minder panelen nodig hebt.

Voor een goed beeld van de mogelijkheden voor het plaatsen van zonnepanelen kun je contact opnemen met de gemeente.

WELKE?

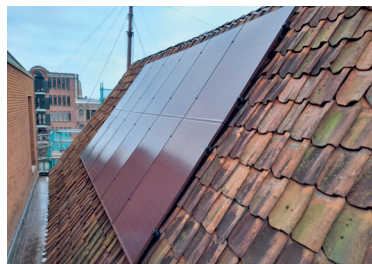
Er bestaan verschillende typen zonnepanelen. Ook zijn er steeds nieuwe innovaties. Houd daarom altijd goed de nieuwste ontwikkelingen in de gaten. Deze kunnen mogelijk helpen voor het creëren van een betere inpassing.

Gekleurde zonnepanelen kunnen een goede manier zijn om te zorgen dat de panelen minder opvallen. Lichtgewicht panelen bieden de mogelijkheid om deze op lichtere constructies te plaatsen, zoals een schuur. Naast onderstaande voorbeelden zijn er nog meer types:

- Rolbare zonnedeken
- PVT-panelen
- Lichtgewicht panelen

Standaard

Gekleurde zonnepanelen

Zonnedakpannen

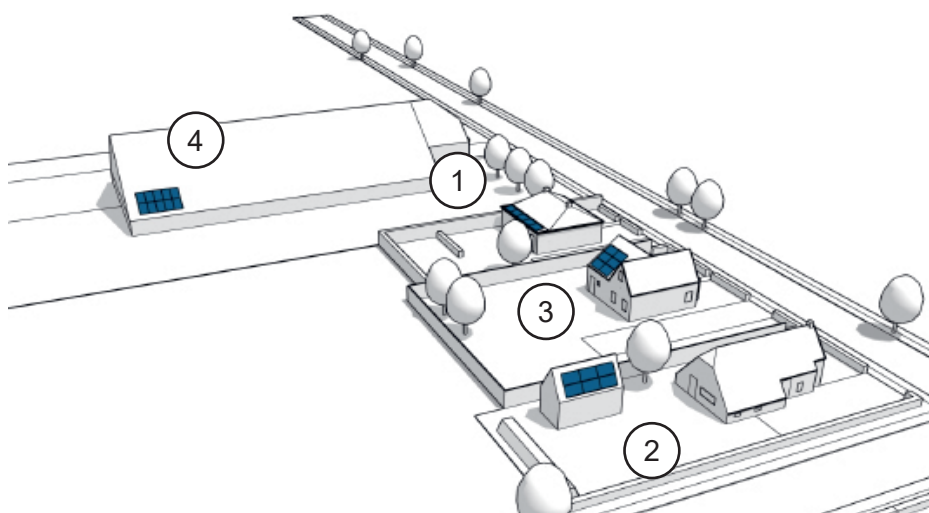
WAAR?

Concentreer zonnepanelen op één plek

Zonnepanelen in het zicht drukken een stempel op de omgeving. Daarom is het belangrijk om een plek te kiezen waar ze het beeld zo weinig mogelijk bepalen. In alle gevallen is het beter om zonnepanelen op één plek te concentreren.

Kieswijzer

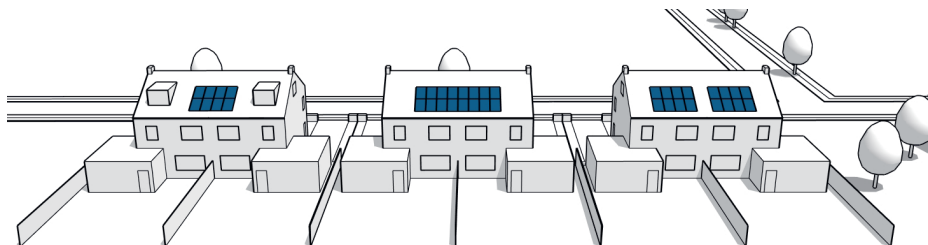
1. Platte daken zijn meestal een betere keuze dan schuine daken.
2. Kies het minder opvallende deel van het erf. Het achtererf en bijgebouwen zijn meestal een betere keuze dan het voorerf of hoofdgebouw.
3. Voor de meeste panden geldt dat het achterste deel meer geschikt is dan het voorste gedeelte.
4. Bij het hoofdgebouw van een boerderij is het schuurgedeelte een betere keuze dan het woongedeelte.

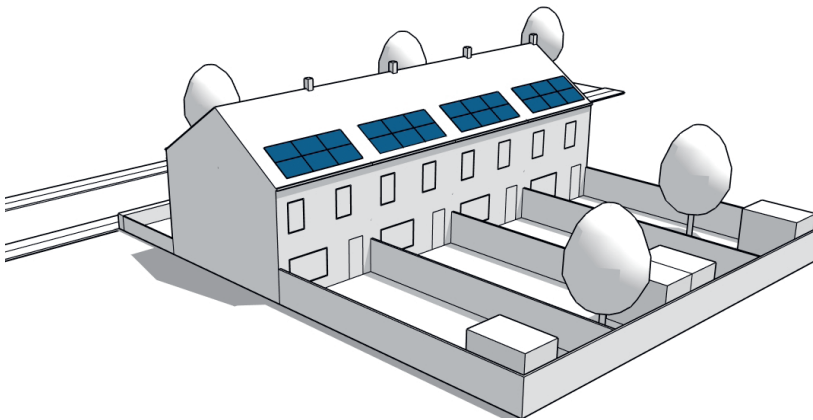

HOE?

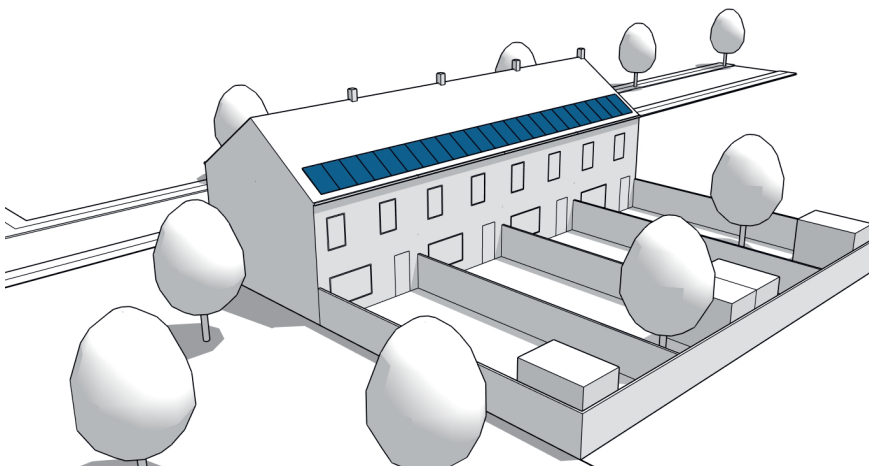
Dakopstelling

- Plaats de panelen in een rechthoekig vlak, zonder verspringingen.
- Gebruik bij voorkeur de onderste dakhelft, zo laag mogelijk op het dakvlak.
- Houd voldoende afstand tot de goot, de nok en de dakranden.
- Houd bij plaatsing op een plat dak dusdanig afstand tot de dakrand dat de panelen niet zichtbaar zijn vanuit de openbare ruimte.
- Houd bij voorkeur afstand van dakkapellen en vensters en plaats de panelen op dezelfde lijn als deze 'dakperforaties'.
- Kies een kleur die goed past bij de kleur van het dak.
- Kies voor een type bevestiging of onderconstructie die niet zichtbaar is.
- Zorg bij een combinatie van zonnepanelen en een zonneboiler voor éénzelfde kleurstelling en leg ze in dezelfde lijn en afstand tot de dakrand en de goot.

“Zorg bij rijtjeshuizen voor één helder ordeningsprincipe.”

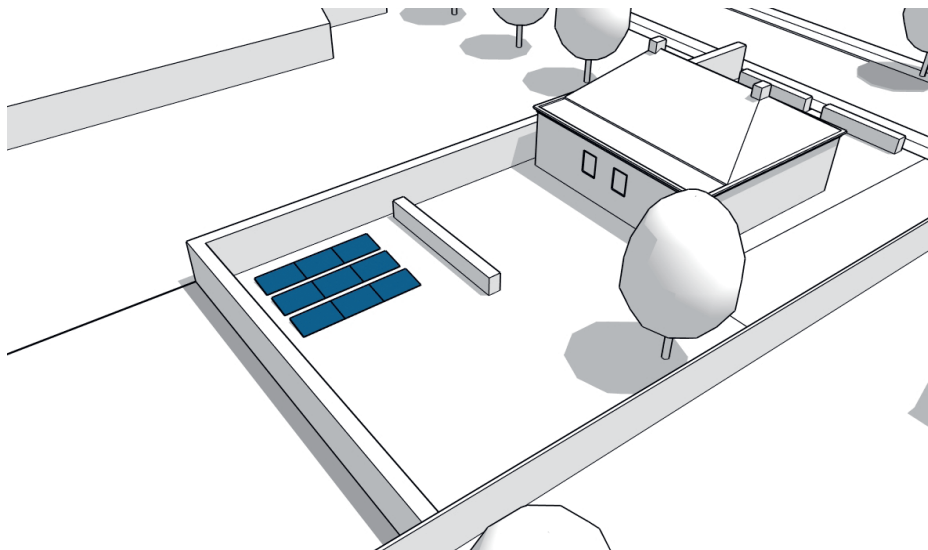
HOE?

Grondopstelling

Zonnepanelen kunnen ook op de grond worden geplaatst. Houd daarbij rekening met aanwezige landschapkenmerken zoals verkaveling, beplanting en hoogteverschillen. Zorg voor een zo onopvallend mogelijke opstelling.

Tips voor een goede inpassing:

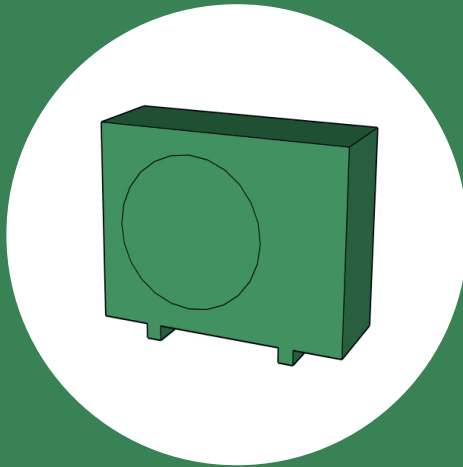
- Plaats de panelen op enige afstand van de gebouwen op het zij- of achterterf.
- Rangschik de panelen in een rechthoekige opstelling en kies voor een zo laag mogelijk onderstel.
- Neem de panelen op in het ontwerp van de tuin. Maak daarbij gebruik van bestaande hoogteverschillen of van elementen die in het landschap passen zoals een heg, houtwal of talud.

AIRCO'S

Een airco werkt door warme lucht uit een ruimte te halen, deze te koelen en daarna weer terug te blazen. Het systeem gebruikt koelmiddel en bestaat uit drie hoofdonderdelen: een binnenunit, een buitenunit en leidingen daartussen. Sommige airco's kunnen ook de ruimte verwarmen in de winter.

VERGUNNING?

In beschermde stads- en dorpsgezichten is een vergunning benodigd voor het plaatsen van een airco. Voor het plaatsen van installaties op of bij monumenten is altijd een vergunning nodig.

In veel gevallen is een vergunning nodig voor het plaatsen van een airco. Het wordt namelijk gezien als een uitbreiding van een bouwwerk, en daarvoor geldt een vergunningplicht.

Het is altijd slim om vooraf contact op te nemen met de gemeente om te controleren of een vergunning nodig is voor het plaatsen van een airco.

WELKE?

Er bestaan verschillende typen airco's en er zijn steeds weer nieuwe innovaties. Houd daarom altijd de nieuwste ontwikkelingen in de gaten. Deze kunnen mogelijk helpen in het creëren van een betere inpassing. Naast onderstaande voorbeelden zijn er nog meer types, zoals een airco in een schoorsteen.

Standaard

In het dak

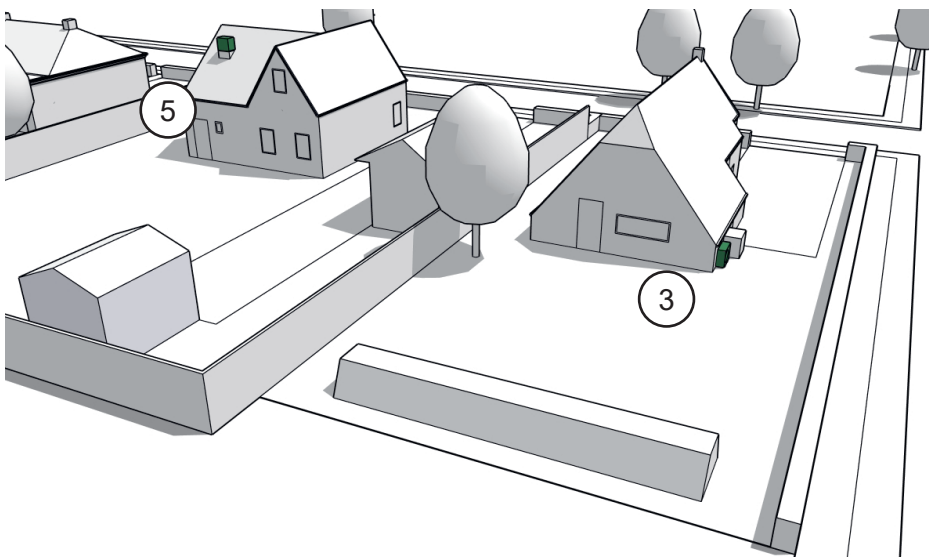
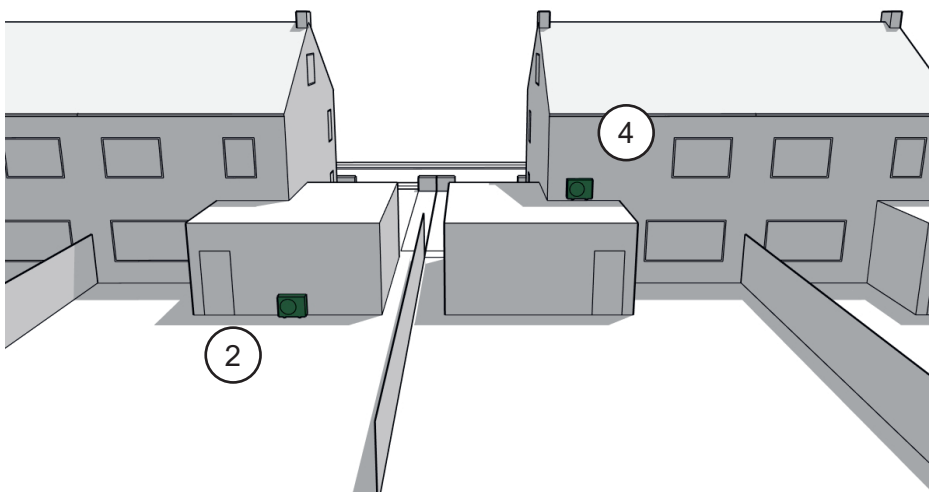
WAAR?

Uit het zicht

Een airco kan door de vormgeving en plaatsing invloed hebben op het beeld van een gebouw en de omgeving. Het geluid kan voor overlast zorgen, voor jezelf en voor de burens. Plaats de airco zoveel mogelijk uit het zicht en op afstand van de burens.

Kieswijzer

1. De beste keuze is een vaste airco die geen buitenunit heeft.
2. Is dit niet mogelijk en heeft de airco wel een buitenunit? De beste plek is om de airco tegen de achtergevel van de woning te plaatsen.
3. Kan dit niet? Zet dan de airco tegen de zijgevel van de woning, uit het zicht vanaf de openbare weg. Plaats de airco bijvoorbeeld achter een haag of een schutting.
4. Is dit niet mogelijk? Plaats de airco op een plat dak, uit het zicht vanuit de omgeving.
5. Is dit ook niet mogelijk? Plaats de airco op een schuin dak. Kies in dit geval voor een oplossing in het dak of als schoorsteen.

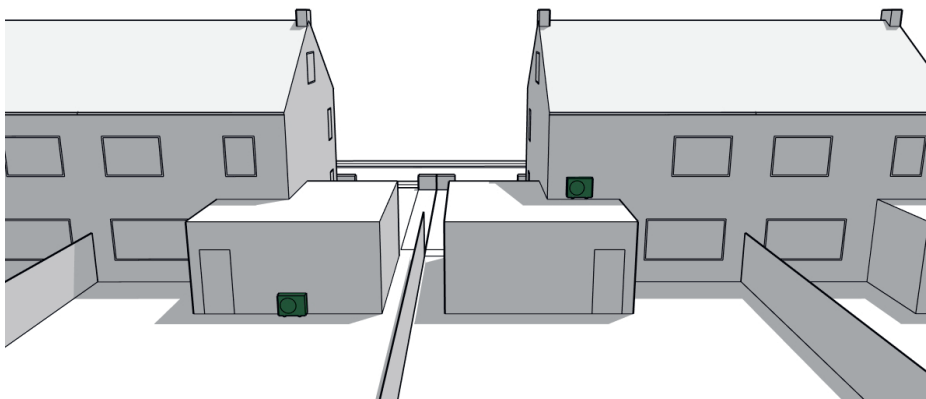
HOE?

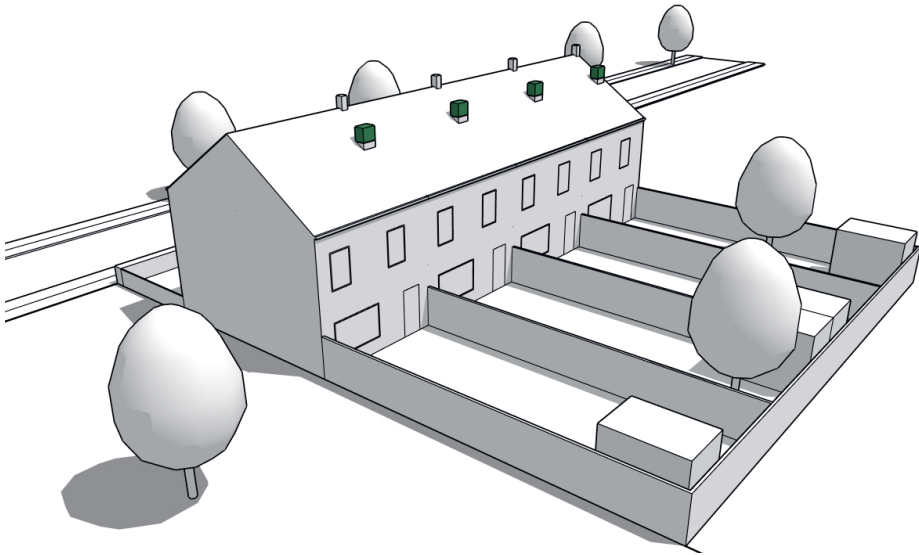
Geen grijze doos

Als je niet genoeg ruimte hebt om de unit uit het zicht te plaatsen, is een zorgvuldige inpassing des te belangrijker.

Tips voor een goede inpassing:

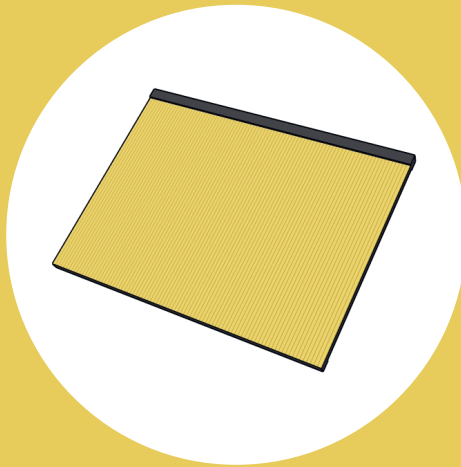
- Verwerk de leidingen van de buitenunit binnen in huis. Zo komen er geen leidingen aan de buitenzijde van de gevel.
- Kies je voor een airco op of in het dak en woon je in een rijtjeswoning? Dan is het slim om met je burensamen te werken. Kies voor hetzelfde type die op dezelfde manier wordt geplaatst. Dit zorgt voor een eenheid en een rustig beeld.
- Staat de warmtepomp in het zicht? Pas het dan op de volgende manieren in:
 - Gebruik planten om de buitenunit aan het zicht te onttrekken.
 - Plaats een omkasting, zodat het meer opgaat in de achtergrond. De omkasting kan ook helpen tegen geluidsoverlast. Een omkasting heeft nauwelijks tot geen effect op het rendement.

ZONNEBOILERS

Een zonneboiler gebruikt de warmte van de zon om water te verwarmen. Het systeem bestaat uit drie hoofdonderdelen: zonnecollectoren, een boiler (watertank) en een pomp met leidingen. De collectoren, meestal op het dak, zetten hiermee zonlicht om in warmte. Als er weinig zon is, verwarmt een naverwarmer (bijvoorbeeld een cv-ketel) het water bij.

VERGUNNING?

In beschermde stads- en dorpsgezichten is een vergunning benodigd voor het plaatsen van zonneboilers. Voor het plaatsen van installaties op of bij monumenten is altijd een vergunning nodig.

In de overige gevallen is voor het plaatsen van een zonneboiler meestal geen vergunning nodig. Wel zijn er voorwaarden waaraan moet worden voldaan. De collectoren mogen bijvoorbeeld niet uitsteken naast het dak.

WELKE?

De zonneboiler bestaat nog niet lang. Er zijn al verschillende typen en er zijn steeds weer nieuwe innovaties. Houd altijd de nieuwste ontwikkelingen in de gaten. Deze kunnen mogelijk helpen voor het creëren van een betere inpassing. Naast onderstaande voorbeelden zijn er nog meer types, zoals PVT-panelen of horizontale panelen.

Vacuümbuiscollector

Vlakkeplaatcollector

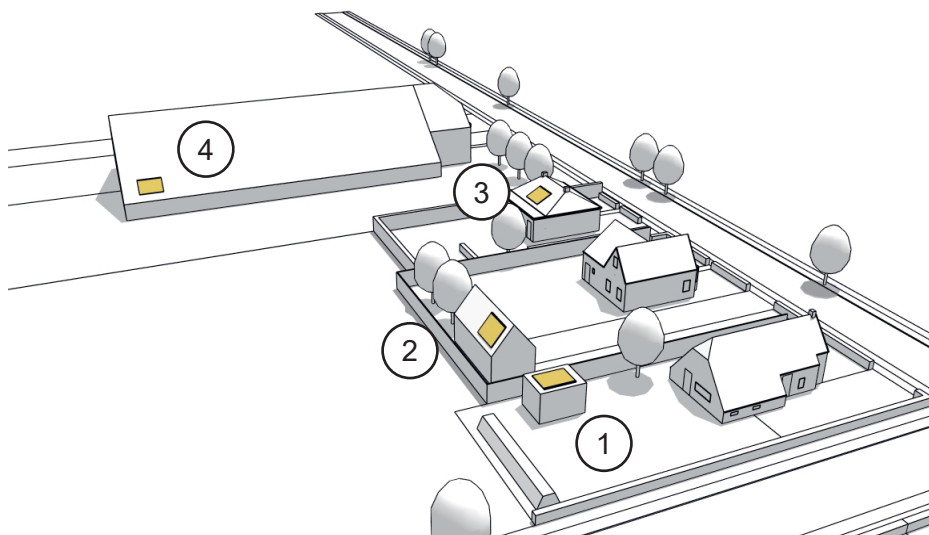
WAAR?

In de zon, maar uit het zicht

Een zonneboiler in het zicht drukt een stempel op de omgeving. Daarom is het belangrijk om een plek te kiezen waar de collectoren het beeld zo weinig mogelijk zal bepalen. Plaats de collectoren daarom zo veel mogelijk uit het zicht.

Kieswijzer

1. Platte daken zijn meestal een betere keuze dan schuine daken, Kies in dit geval voor het type met horizontale collectoren.
2. Kies het minder opvallende deel van het erf. Bijgebouwen zijn meestal een betere keuze dan het hoofdgebouw.
3. Voor de meeste panden geldt dat het achterste deel meer geschikt is dan het voorste gedeelte.
4. Bij het hoofdgebouw van een boerderij is het schuurgedeelte een betere keuze dan het woongedeelte.

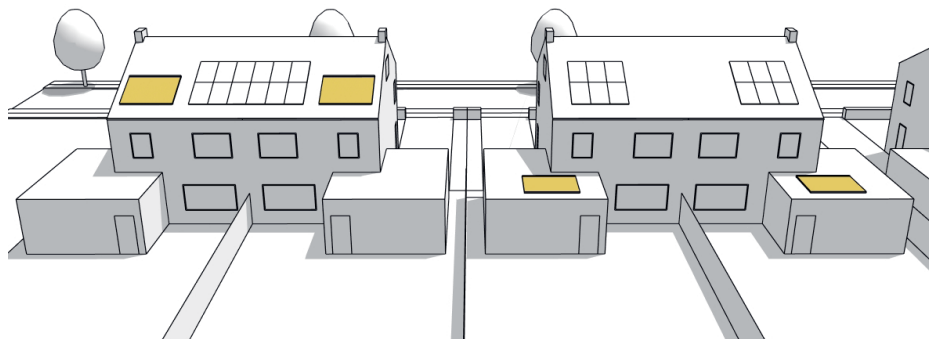
HOE?

Een goede ordening

Als je niet genoeg ruimte hebt om de collectoren uit het zicht te plaatsen, is een zorgvuldige inpassing belangrijk.

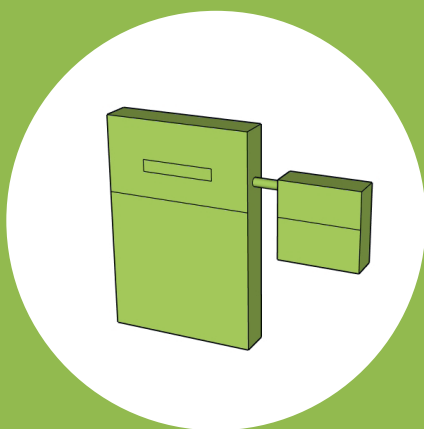
Tips voor een goede inpassing:

- Houd dezelfde hellingshoek als het dak aan.
- Houd voldoende afstand tot de goot, de nok en de dakranden.
- Houd bij plaatsing op een plat dak dusdanig afstand tot de dakrand dat de panelen niet zichtbaar zijn vanuit de openbare ruimte.
- Houd afstand van dakkapellen, vensters en andere elementen in de kap. Plaats de panelen op dezelfde lijn als deze ingrepen in het dak.
- Zorg bij een combinatie van zonnepanelen en een zonneboiler voor éénzelfde kleurstelling en leg ze in dezelfde lijn en afstand tot de dakrand en de goot.

THUISBATTERIJEN

Een thuisbatterij (of thuisaccu) is een opslag voor thuis opgewekte stroom. Zonnepanelen, zonneboilers of kleine windturbines wekken stroom op die gebruikt kan worden in huis. Als de installaties meer opwekken dan nodig is, kan de stroom worden opgeslagen in een thuisbatterij. Zijn de accu's leeg dan wordt automatisch overgeschakeld naar stroom van het net. Zit de batterij vol dan wordt de stroom teruggeleverd aan het net. De thuisbatterij is zo groot als een cv-ketel. Daarnaast is ook een omvormer en een stroomregelaar nodig.

VERGUNNING?

Voor een thuisbatterij is soms een vergunning nodig. Het gaat om de volgende situaties:

- Als de batterij buiten de bebouwde kom geplaatst wordt.
- Als de batterij invloed kan hebben op een beschermd stads- of dorpsgezicht. Namelijk als het in het zicht staat vanaf openbaar gebied.
- Bij of aan een monument.
- Als het een buurtbatterij betreft.

De batterij moet worden aangemeld bij het net, omdat het electriciteit onttrekt en levert van en aan het net. Het aanmelden van de thuisbatterij kan gedaan worden bij www.energieleveren.nl, zodat het energienet betrouwbaar blijft.

WELKE?

Er bestaan verschillende typen batterijen en er zijn steeds weer nieuwe innovaties. Houdt daarom altijd goed de nieuwste ontwikkelingen in de gaten. Deze kunnen mogelijk helpen voor een het creëren van een betere inpassing.

De meeste typen thuisbatterijen moeten binnen staan voor een goede werking. Er zijn enkele types die buitenshuis kunnen staan.

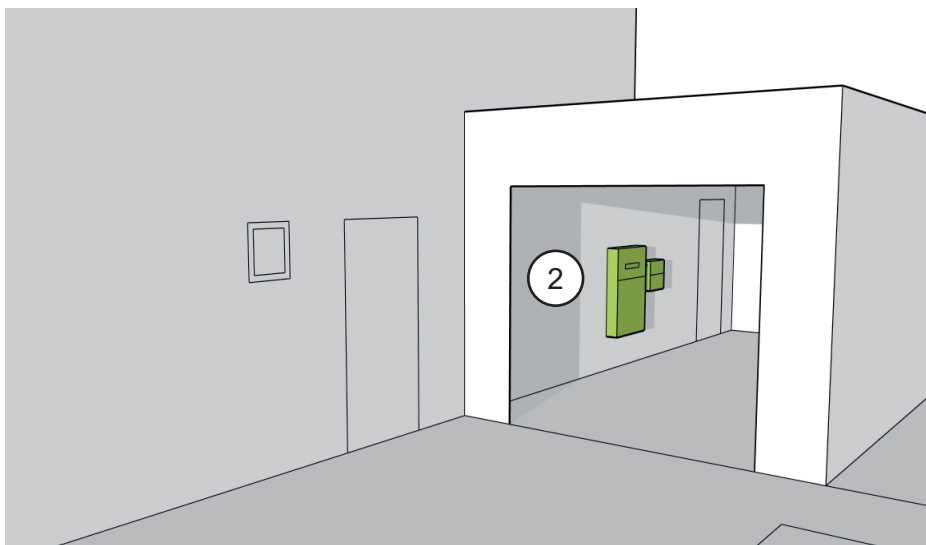
WAAR?

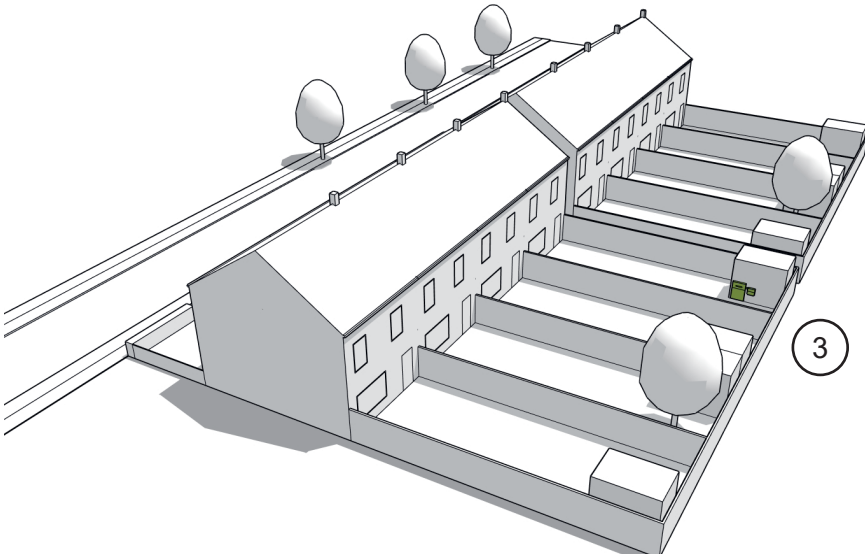
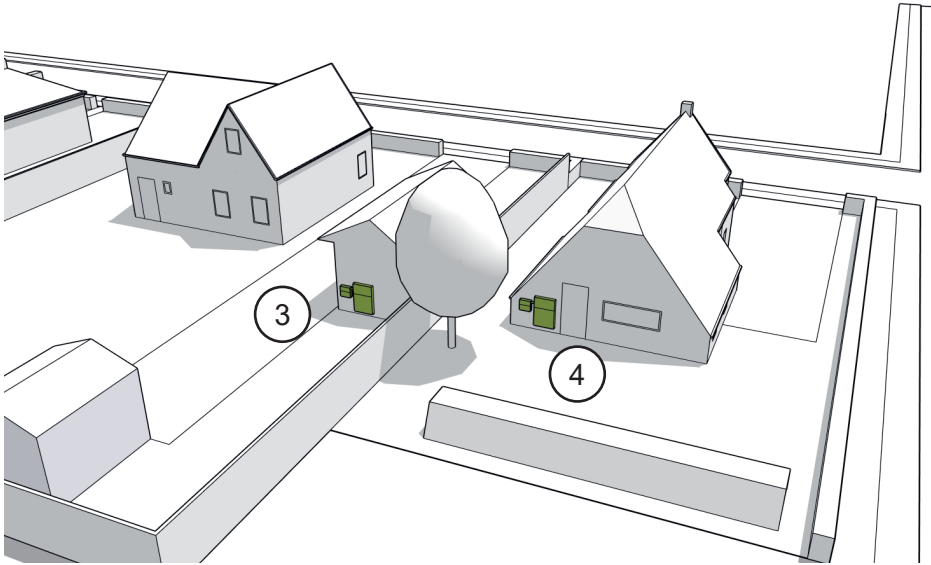
Binnenshuis of uit het zicht

De afmetingen van een thuisbatterij variëren afhankelijk van het vermogen en opslagcapaciteit. Een thuisbatterij kan meestal prima in een kelder, garage of bijkeuken worden geplaatst. Maar soms is er geen plek binnenshuis.

Kieswijzer

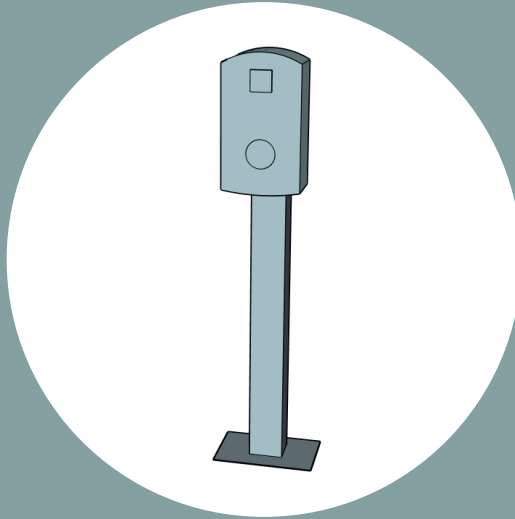
1. Plaats de batterij binnen in de woning.
2. Is dit niet mogelijk? Plaats de batterij in een garage of schuur.
3. Is er geen plek binnen? Plaats de batterij dan tegen een bijgebouw. Bij voorkeur achter op het erf. Zorg dat de batterij beschermt staat tegen zon, regen en vrieskou.
4. Is dit niet mogelijk? Plaats de batterij aan de achterkant van het hoofdgebouw.

LAADPALEN

Een elektrische auto heeft een batterij (accu) die moet worden opgeladen, dit kan bij een laadpaal. Er zijn publieke laadpalen, in de buurt of onderweg. Ook kan bij huis een eigen laadinstallatie worden geplaatst. Op de markt zijn er verschillende soorten laadpalen, ieder met eigen specificaties en vermogen.

VERGUNNING?

Voor het plaatsen van een laadinstallatie op eigen grond is meestal geen vergunning nodig. Als je elektrische auto niet op eigen grond kan staan is het steeds vaker mogelijk om toch je auto op te laden in de openbare ruimte. Hiervoor dient wel een ontheffing te worden aangevraagd.

Met een ontheffing gelden de volgende regels:

- De laadinstallatie moet op eigen grond staan.
- Een openbare parkeerplek kan niet gereserveerd worden.
- De kabel moet van goede kwaliteit zijn en in goede staat zijn.
- De kabel mag maximaal 10 meter over de stoep liggen.

WELKE?

Er zijn twee verschillende type laadinstallaties: een laadstation op een paal en een laadstation als wandlader. De werking is identiek.

Laadpaal

Wandlader

WAAR?

Bij de woning

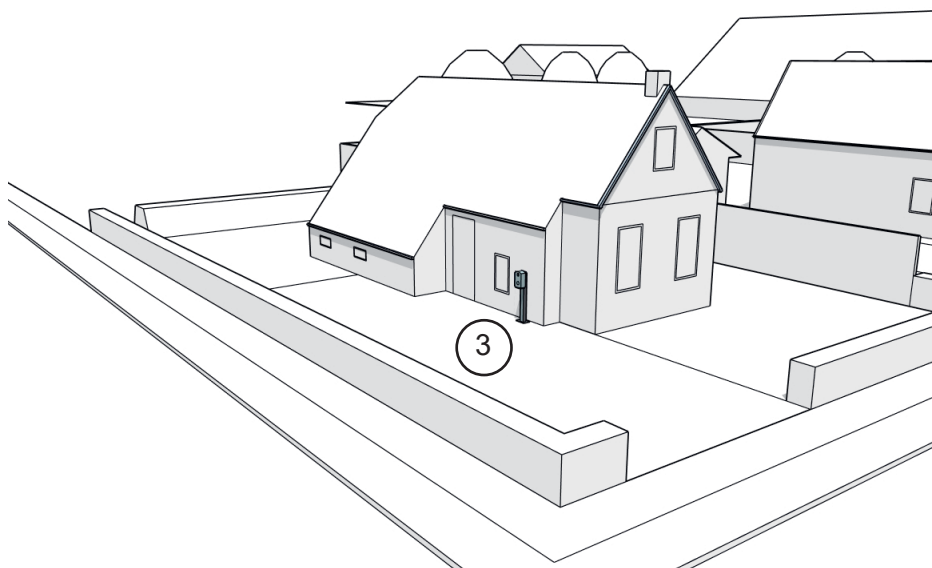
Het is belangrijk om na te denken over de plaatsing van de laadpaal ten opzichte van het elektrische voertuig en de openbare ruimte. De laadkabel mag namelijk niet verlengd worden met een verlengkabel.

Een laadpaal aan de muur (wandlader) van de woning of garage is het makkelijkste in gebruik als deze op een hoogte hangt van 1,20 - 1,50 meter.

Kieswijzer

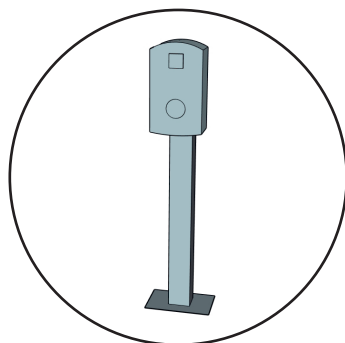
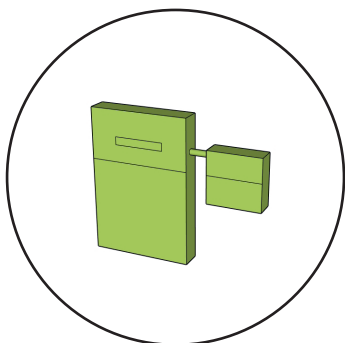
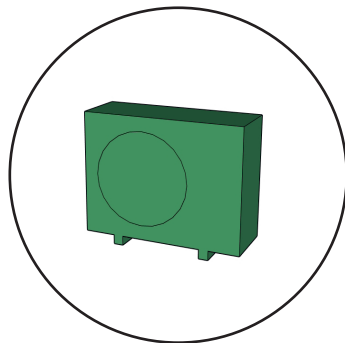
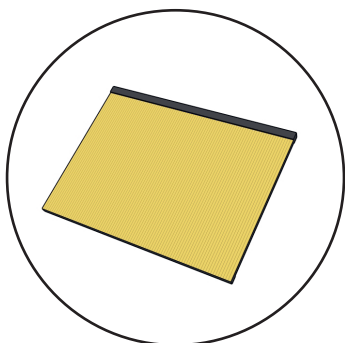
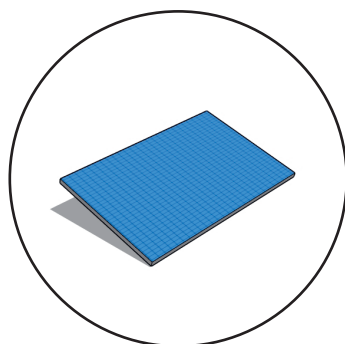
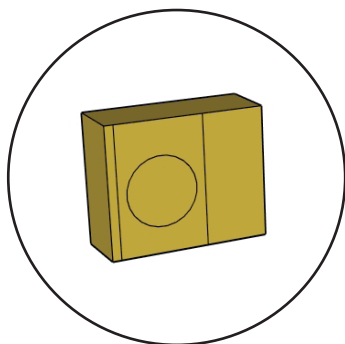
1. Plaats de laadinstallatie in de garage of onder de carport. Kies in dit geval voor het type wandlader.
2. Is dit niet mogelijk? Plaats de laadinstallatie aan de muur bij de oprit. Bij nieuwbouw kan de stroomaansluiting in de bouwplannen worden meegenomen om zichtbare leidingen te voorkomen.
3. Is een wandlader niet mogelijk? Plaats de laadpaal dan dicht tegen de zijgevel bij de oprit.
4. Bij het opladen van je auto op een openbare parkeerplaats zet je de laadinstallatie op eigen terrein. De laadkabel leg je in een kabelgoot. Zorg dat de bekabeling in het trottoir verwerkt wordt.

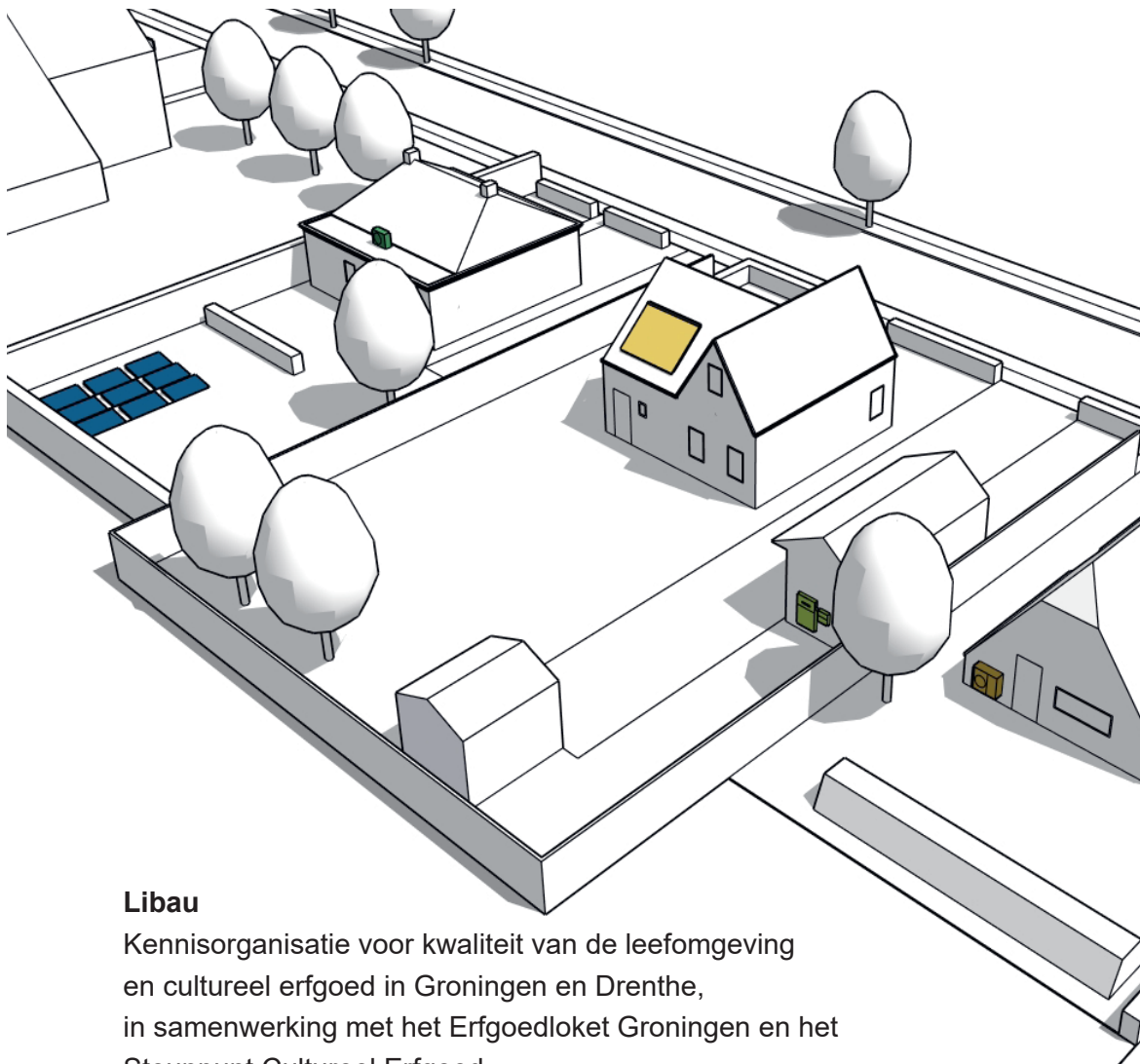

BEGRIPPENLIJST

- **Achtererf:** Het gedeelte van het erf tussen de achtergevel van het hoofdgebouw en de achterliggende erfgrens.
- **Beschermde gezichten:** Een gebied met een bijzonder cultuurhistorisch karakter, door de Rijksoverheid aangemerkt als beschermd stads- of dorpsgezicht. De begrenzing en bescherming is vastgelegd in het gemeentelijk Omgevingsplan.
- **Kabelgoot:** Een kanaal of leiding die wordt gebruikt om kabels in te leggen en te beschermen. Het is meestal een rechte goot van kunststof, metaal of een ander stevig materiaal. Hierin kunnen kabels of draden netjes en veilig kunnen worden geleid.
- **Monument:** Een gebouw met een status als beschermd monument, namelijk een rijksmonument, provinciaal monument of een gemeentelijk monument.
- **Openbaar gebied:** Wegen, pleinen, parken, plantsoenen en openbaar vaarwater en ander openbaar gebied dat voor publiek algemeen toegankelijk is.
- **Orderingsprincipe:** De manier waarop de beeldaspecten ten opzichte van elkaar zijn geplaatst en een geheel vormen.
- **Vergunning:** Toestemming voor het plaatsen van de installatie. Via: www.omgevingswet.overheid.nl kan de vergunning worden aangevraagd De gemeente verleent de vergunning.
- **Zijerf:** Een gedeelte van het erf dat aan de zijkant van een hoofdgebouw is gelegen.

Libau

Kennisorganisatie voor kwaliteit van de leefomgeving
en cultureel erfgoed in Groningen en Drenthe,
in samenwerking met het Erfgoedloket Groningen en het
Steunpunt Cultureel Erfgoed

Hoger der A 5
9712 AC Groningen

050 3126545
info@libau.nl
www.libau.nl

STEUNPUNT
RUIJTELIIKE
KVALITEIT
GRONINGEN

STEUNPUNT
CULTUREEL
ERFgoed
GRONINGEN

ERFgoed
LOKET
GRONINGEN